

יציאה לחו"ל לדבר הרשות - בין שורת הדין ללימוד זכות

ראשי פרקים

א. פתיחה	3. יציאה לסחורה
ב. יציאה קבועה	ה. איסור גילוח במועד למי שיצא למדינת הים
ג. יציאה זמנית בסוגיות התלמוד	1. איסור טיול והיתר למצוות לדעת השו"ע
ד. דעת הרמב"ם ביציאה זמנית	2. יציאה לראות פני חברו שבא מן הדרך
1. יציאה לצורך מצוה חשובה בישראל ובכהן	ו. לימודי זכות
2. להציל מן הגויים	ז. סיכום ומסקנות

א. פתיחה

בדורותינו, שזכינו בחסד ה' לקיבוץ גלויות וחלק עיקרי מעם ישראל יושב בארץ חמדת אבות, שבו הלכות רבות לדיון מעשי. הלכה שדומה שנדחקה מעט מפני המציאות הנפוצה, היא האיסור לצאת מארץ ישראל לחו"ל. לכאורה זוהי הלכה פשוטה וציבור שומרי המצוות אמור להיעדר מרשימות הנוסעים למעט מקרים של צורך גמור. אולם במציאות, לצד אנשים שמקפידים לא לצאת ורבנים שאוסרים זאת, אצל רבים נראה שההקפדה על כך היא 'מידת חסידות' בלבד. ישנם שומרי מצוות (גם ת"ח) שיורדים מהארץ לגור בחו"ל, או יוצאים באופן זמני, ולא תמיד נזקקים הם למצוא את מסגרת ההיתר, או לדון האם בכלל ראוי לשקול אפשרות כזו. לעיתים גם נראה כאילו הימנעות מנופש בניכר אינה עניין הלכתי, אלא נובעת מתפיסה לאומית או מהסתפקות במועט.

כמובן, עסקו בכך הפוסקים בדורות אלו, אך דבריהם נראים, פעמים רבות, כלימוד זכות על מציאות קיימת ולא כדיון לכתחילה.¹ במאמרנו ננסה לברר את ההלכה ממקורה, בעיקר ממקורות הפסיקה העיקריים: הגמרא, הרמב"ם והשו"ע, על מנת ללמוד את שורת הדין הראויה. השו"ע, שאמנם נכתב בארץ ישראל, אינו עוסק בהרחבה בהלכות שלא נהגו בזמנו אצל רוב העם שישב בחו"ל. לכן, רבות מההלכות שהדיון בהם התחדש בימינו, חסרות מסורת פסיקה במקורות ההלכה הקלאסיים, והפוסקים נזקקים למקורות שונים ולהכרעות מחודשות. דווקא ההלכה בה אנו עוסקים מופיעה בשולחן ערוך ונושאי כליו, ולכן יש לשוב ולעיין במסקנת ההלכה לפני שמחפשים לימודי זכות לשעת הדחק וכדומה. הלכה זו מופיעה בשו"ע (ובמשנ"ב) באופן עקיף בין דיני גילוח בחול המועד - רבים מסתמכים על היתר מוגבל שעולה משם, וננסה ללבן את כוונתו.²

1. רבים כתבו על נושא זה ונציין למאמרים שפורסמו בבמה זו: הרב חיים סבתו, תחומין ט, ליבן בעיקר את שיטת הרמב"ם; הרב שלמה דיכובסקי, תחומין כ, יצא להתיר היתרים רחבים; הרב ישראל רוזן, שם, חלק עליו בחדא והתיר מאידך. את הנראה לעניותנו בפשוטה של הסוגיה להלכה ולמעשה נציג להלן, תוך התבססות על חלק מדבריהם ודיון בהם ובדברי הפוסקים.
2. סוגיה זו רחבה ויש בה שאלות רבות, כגון סוגיית גבולות הארץ - האם האיסור הוא לצאת מגבולות ההבטחה, עולי מצרים או עולי בבל, האם לישראלים ולכהנים אותן גבולות, והאם לגבולות מדינת ישראל יש השלכות

ב. יציאה קבועה

איסור היציאה מארץ ישראל לחוץ לארץ מובא בגמרא בכמה סוגיות. ביציאה קבועה עוסקת הברייתא במסכת בבא בתרא (צא, א):

תנו רבנן: אין יוצאין מארץ לחו"ל - אלא אם כן עמדו סאתים בסלע.³ אמר רבי שמעון: אימתי? בזמן שאינו מוצא ליקח, אבל בזמן שמוצא ליקח, אפילו עמדה סאה בסלע - לא יצא. וכן היה רשב"י אומר: אלימלך, מחלון וכליון, גדולי הדור היו ופרנסי הדור היו, ומפני מה נענשו? מפני שיצאו מארץ לחוצה לארץ.

והביא זאת הרמב"ם כך (הלכות מלכים ומלחמות ה, ט):

אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם...⁴ אבל לשכון בחוצה לארץ, אסור אלא אם כן חזק שם הרעב עד שנעשה שוה דינר חטין בשני דינרין. במה דברים אמורים? כשהיו המעות מצויות והפירות ביוקר, אבל אם הפירות בזול ולא ימצא מעות ולא במה ישתכר ואבדה פרוטה מן הכיס, יצא לכל מקום שימצא בו ריוח. ואף על פי שמותר לצאת, אינה מדת חסידות, שהרי מחלון וכליון שני גדולי הדור היו ומפני צרה גדולה יצאו, ונתחייבו כלליה למקום.

הרמב"ם פסק כתנא קמא (ראו כסף-משנה), שמותר לצאת לחו"ל למגורי קבע מפני הרעב (וכרבי יוחנן, שם ע"ב, שאם המעות ביוקר מותר אף אם הפירות בזול, ופירש הרמב"ם שהאדם אינו מצליח למצוא דרך להתפרנס),⁵ ובהמשך הביא הרמב"ם את מעשה מחלון וכליון כמקור לכך שאף שמותר לצאת אין זו מידת חסידות. הרמב"ם הבין שלא ניתן לדחות את ראייתו של רשב"י ממעשה מחלון וכליון,⁶ ואף שבפשטות דברי האגדה

לקולא ולחומרא בשאלה זו; מהי דרגת החיוב על בני חו"ל לעלות לארץ, מה האיסור עליהם לצאת אם נכנסו לשעה, ומה בין אלה לאיסור היציאה של בני ארץ ישראל לחו"ל; יציאה מפני סכנת אויב, האם יש בה משום איסור יולא ימס את לבב אחיו; יציאה להשתטח על קברים ועוד. במסגרת זו נדון רק בסוג היציאה שנאסרה ובמטרות שלשמן היציאה מותרת. כמו כן, לא נעסוק במסגרת זו בבעיות נוספות הקשורות ליציאה לחו"ל - כשרות, שבת, זמני היום, ריחוק מעבודה זרה, היבדלות מגוים ועוד.

3. כפול מהממוצע (משנה פאה ח, ז; עירובין ח, ב).

4. בקטע שלא צוטט הביא הרמב"ם את ההיתרים ליציאה זמנית, בהם נעסוק להלן. החלוקה בין יציאה זמנית לקבועה נקבעת על פי מחשבתו של היורד באותה שעה, ובמקרה שירד לשכון מפני הרעב או מפני אבדן הפרנסה, שבטבע העולם זו עקירת דירה תמידית, ואחר כך הסתיים הרעב, נראה מדברי הרמב"ם שאינו חייב לשוב. שכן איסור זה הוא על בן ארץ ישראל לצאת, ובן חו"ל שאינו עולה אינו עובר באיסור זה, והיוצא בהיתר לשכון הופך לבן חו"ל, עליו נאמר (הלכה ז): "מותר לשכון בכל העולם חוץ מארץ מצרים" (וראו ביד פשוטה שם שהמושג 'לשכון' הוא ישיבה לזמן לא מוגדר, אך אינו קבוע כמו 'לדור' בארץ ישראל שבהלכה יב). ויש להשוות לאיסור ישיבה במצרים (שם, ח), שאין לוקים עליו מפני שהאיסור הוא לשכון ובשעה שנכנס לא עבר עדיין איסור. אלא ששם יש גם חיוב לצאת, ובחו"ל אין חיוב כזה. וראו אגרות משה אבה"ע ח"א סי' קב.

5. אמנם מצינו מי שהתירו לצאת על מנת להשתקע גם כדי לישא אשה וללמוד תורה (מהר"ם מרוטנבורג לפי פאת השולחן סי' ב סקכ"ח, מהריט"ץ ח"א סי' פה, וראו דעת רש"י בקידושין להלן), דבר שהרמב"ם (להלן) מתיר רק ביציאה זמנית.

6. בהמשך הגמרא שם ישנו הסבר אחר של רבי יהושע בן קרחה, שנענשו מפני שלא ביקשו רחמים על דורם, במדרש רות רבה (פתיחתא, ו; פרשה א, ד) הוסבר עונשם על שהיתה עינם צרה בעניים, ובתנחומא (הקדמון בהר, ח) נאמר שמפני שהיה ראש הדור ונשיאו, אמר לו הקב"ה: "אילו היו בני עושין כן, היו מניחין ארץ ישראל שממה". עוד ניתן לפרש שהם נענשו בחומרה מפני שערקו לארץ אויב (מואב, ששעבדו את ישראל בתקופת השופטים, ראו בספרו של הרב יעקב מדין תקווה-ממעמקים על מגילת רות, עמ' 21). הרמב"ם מניח בהסברים אלו, וביאר שגם אם אין הלכה כרשב"י מדינא, הרי שמצד האמת זהו חטא גדול לכל אדם (שאמנם מוגדר כמידת חסידות, אך יכול להביא עד כדי כליה). וראו מאמרו של הרב יהודה שביב, תחומין ב.

של רבי שמעון הם לשיטתו באיסור יציאה,⁷ ולפי תנא קמא שהלכה כמותו מותר היה להם לצאת, קיבל הרמב"ם את דברי האגדה של רשב"י כבעלי משקל הלכתי למרות שלא פסק כשיטתו ההלכתית, ועל כורחך למרות שהיציאה מותרת היא אינה מידת חסידות,⁸ וכל כך מגונה הוא היתר זה עד שנענשו כליו.⁹

ג. יציאה זמנית בסוגיות התלמוד

האיסור לצאת יציאה זמנית מארץ ישראל נידון בכמה סוגיות בתלמוד.¹⁰

במסכת כתובות (ק,ב-ק,ב), בסוגיית 'הכל מעלין לארץ ישראל', מאריכה הגמרא בשבח ארץ ישראל, במעלת המגורים בה ובגנות המגורים מחוצה לה, אמנם הדבר יכול להתפרש כמידת חסידות ולא כהלכה מחייבת. גם דבריו התקיפים של רבי חנינא שם נגד יציאה לצורך יבום: "אחיו נשא כותית ומת, ברוך המקום שהרגו, והוא ירד אחרינו?!", אפשר להבינם כדברי מוסר ולא כגדר הלכתי, או לפרשם על פי הירושלמי (מועד קטן ג,א) שאותו יבם היה כהן ולכן נאסר עליו לצאת (וכן אחיו שמת), או ששם מדובר על יציאה תמידית (תוספות עבודה זרה יג,א ד"ה ללמוד, להלן הערה 11).

על דרכו של הרמב"ם יש להוסיף, שגם אם דרו מצפון לחל ארנון, שהיא נחלת ראובן, לא היו בה ישראל באותו זמן. ונרחיב מעט בנקודה זו.

בגמרא נאמר (כתובות ק,ב): "ת"ר: לעולם ידור אדם בא"י אפי' בעיר שרובה גוים, ואל ידור בחו"ל ואפילו בעיר שרובה ישראל". ובתוספתא (עבודה זרה ד,ג) הנוסח הוא: "ישרה אדם בארץ ישראל ואפילו בעיר שרובה גוים ולא בחוצה לארץ ואפילו בעיר שכולה ישראל, מלמד שישבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל מצות שבתורה". ברישא נאמר שרובה גוים ובסיפא נאמר שכולה ישראל. נראה שבעיר שכולה גוים בארץ ישראל לא ידור, שלמרות שהיא ארץ ישראל, איננה ישוב ישראל באותה שעה, ומצוות ישוב הארץ אינה לדור בה לבדו, כי אם ליישבה עם ישראל ולדור בחברתם. כך עולה גם מהמקור שהביאה הגמרא, מדוד שברח אל הפלשתים והתאונן שהוא כעובד אלילים מפני שאינו דר בארץ ישראל, אף שארץ פלשתים היא בתוך גבולות הארץ - כי עם ישראל הוא 'חלק ה' ונחלתו', והפורש מן העם, אף שלא יצא מהמרחב שלו, נגרש הוא מנחלת ה' (ר"י מדן שם עמ' 19). ומעניין לציין שהרמב"ם באיגרת השמד, מהדורת ר"י שילת עמ' נ, הביא את דברי דוד הללו כראיה לכך שאסור לדור בין הכופרים ללא קשר לארץ ישראל, ולכאורה אין זה עולה בקנה אחד עם הגמרא, ולדברינו מיושב. וכך כתב באבני נזר [יו"ד תנא, א] מסברא. הרמב"ם הביא את הברייתא הזו בסוף הפרק, לאחר שדן בגדרים ההלכתיים של היתר היציאה, ונראה שכוונתו שגם במקרים המותרים אין זה מומלץ. ואמנם כבר כתב זאת לעיל, שאינה מידת חסידות ועונשו גדול, וכאן בא להוסיף שגם אם בחו"ל הוא גר בעיר שרובה ישראל, ובארץ רק מיעוט ישראל באותה עיר, יעדיף לגור בארץ.

7. בכסף משנה הגירסה במאמר הראשון היא "רבי שמעון בן אלעזר" (ראו הערת גליון הש"ס), ועדיין, אין זה אותו תנא אך זו אותה שיטה.

8. נראה שמידת החסידות היא להימנע מיציאה תמידית, ואם כוונתו לשוב מיד כשיתאפשר לו - אין עליו טענה. ומידת חסידות ישנה גם בצד ההופכי, של עליה לארץ: כתב הרשב"י בתשובה (סי' ג) שבעת סכנה לא חייבו חכמים לעלות לארץ, אבל "כל אחד בעצמו ישער, אם רוצה לסכן עצמו - יעלה, ואם לאו - יחדל". כך יוסברו העלויות שהיו במשך השנים תוך סכנת נפשות, כפי שמתארים על עצמם, לדוגמא, הרמב"ם (באגרות מהדורת הרב שילת, עמ' רכה) ובעל אור החיים (בהקדמתו לתורה).

9. כידוע, הרמב"ן הוסיף את מצוות ישוב הארץ למניין המצוות (שכחת העשין ד), ואילו הרמב"ם שלא מנה זאת במנין התרי"ג, מביאה אותה לידי ביטוי בהלכותיו (אישות יג,כ ועוד). ויש לומר שללא תלות בשאלת המצוה המסוימת, מכל התורה עולה שרצון ה' שישאל ידורו בארץ ישראל, והעונש החמור ביותר שהתורה מציבה כנגד החטאים החמורים ביותר הוא גלות מהארץ, כך שהיורד לגור בחו"ל מעניש את עצמו בגלות נגד רצון ה'.

10. באופן עקבי, הירושלמי מעמיד את איסור יציאה מהארץ רק בכהן (ברכות ג,א, שביעית ו,א, מו"ק ג,א, סוטה ג,ז ועוד), והבבלי סותמו לכולם, ונראה שזו מחלוקת עקרונית ביניהם. ראו ביאור הגר"א (או"ח תקלא, ד ד"ה והוא) ושו"ת צפת פענח החדשות (ח"ב סי' צא).

11. בהמשך הגמרא נאמר שכשם שאסור לצאת מארץ ישראל לבבל, כך אסור לצאת מבבל לשאר הארצות, וביאר רש"י (ד"ה כך) שהסיבה היא שמרכז התורה באותו הזמן היה בבבל. מן ההשוואה נראה שאין מדובר באיסורי

בגיטין (עו,ב) אמר רב ספרא: "כי הוּוּ מיפטר רבנן מהדדי - בעכו הוּוּ מפטרי, משום דאסור לצאת מארץ לחוצה לארץ", הרי שיש איסור אפילו לצאת לשעה קלה כדי ללוות חבר לפרידה (כך פירש רבנו קרשקש¹²). אמנם ניתן לפרש שרבנן החמירו על עצמם, ואת המילים "משום שאסור" יש לבאר בדוחק שהחמירו כאן משום שבמקרים אחרים (יציאה תמידית) הדבר אסור (כך פירש מהרי"ט בחידושי לקידושין לא,ב)¹³.

בקידושין (לא,ב) מסופר שרב אסי עלה מבבל לארץ ישראל מפני אמו שנטרפה דעתה, וכאשר שמע שאמו באה אחריו, שאל את רבי יוחנן האם מותר לו לצאת לקראתה: "אמר ליה: מהו לצאת מארץ לחוצה לארץ? אמר ליה: אסור. לקראת אמה, מהו? אמר ליה: איני יודע". כאן נראה שיציאה זמנית היא איסור ברור, ולצורך מצוה חשובה ככיבוד אם הסתפק רבי יוחנן האם מותר (כך פירשו היד-רמ"ה והמהרש"א). רש"י (ד"ה נתרצית¹⁴) פירש שאחר כך, כששב רב אסי לשאול, הבין רבי יוחנן שהוא מתכוון לחזור לגור בבבל, ולמרות זאת לא אסר עליו אלא בירכו שיחזור לביתו לשלום, אמנם כוונת רב אסי היתה ליציאה זמנית, ובכל זאת ספוקי מספקא ליה. נמצא שלדעת רש"י הסוגיה דנה הן ביציאה זמנית והן ביציאה קבועה ואפילו לצורך כיבוד אם - רבי יוחנן הסתפק לדינא ורב אסי הכריע לצאת יציאה זמנית (לבסוף התברר שאמו באה בארון קבורה, ורב אסי הצטער שיצא לקראתה)¹⁵. ובמקבילה בירושלמי (שביעית ו,א) מוכח שדנו על יציאה זמנית, אמנם בסוגיה לפני כן דנו שם באיסור יציאה מהארץ של כהן, וכנראה גם כאן, ומצינו בכמה מקומות שרב אסי כהן היה (מגילה כב,א ועוד). ומצד שני, בתלמוד הבבלי לא הוזכרה עובדת היותו כהן ואולי ההשמטה מכוונת, ללמד שאיסור יציאה זמנית הוא גם בישראל¹⁶.

אם כן, משלוש הסוגיות אפשר להסיק שאסור לצאת זמנית לחו"ל, אך אין הכרח לכך וניתן לבאר אחרת כל אחת מהן.

טומאת כהן (ובאמת, נראה שלבבלי שיטה אחרת מהירושלמי ובכוונה השמיט את היותו כהן, ראו בהערה הקודמת). מצד שני, נוטים הדברים שהאיסור השני אינו הלכה פסוקה אלא דברי מוסר חריפים, ומהשוואה זו יש מקום לבאר כך גם את האיסור הראשון. כפי שכבר הזכרנו, הרמב"ם הביא דין זה בסוף הפרק, לאחר שכתב שבכל מקרה אין לצאת, ומשמע אפילו כשמותר. הגר"א בביאורו (שם) כתב שמהגמרא בסוף כתובות משמע שיש איסור ביציאה זמנית, ובפשוטו כוונתו למעשה דרבי חנינא, שהוא ההוראה ההלכתית היחידה שם. הרב אריאל בוקוולד ('אני ה' שוכן בתוכה', עמ' כג) פירש שכוונת הגר"א למה שנאמר שם שהיוצא לחו"ל כאילו עובד ע"ז, והרי דוד יצא רק עד שיעבור זעם שאול. אולם בפסוק מבואר לאחר מכן (שמו"א כז,א) שדוד התיימש מלדור תחת מלכות שאול ויצא לזמן בלתי מוגבל, והרי רדיפת שאול היתה נמשכת שנים ארוכות לולא נהרג כעבור שנה וארבעה חודשים. ובאמת יש לדון האם יציאה מסוג כזה נחשבת זמנית או קבועה.

12. במהדורות הישנות נדפס על שם הריטב"א.
13. יש מי שפירש שהיה ביניהם כהן וכולם עצרו כדי לא להותיר את חברם מאחור (שיח נחום סי' צ). אולם הגמרא הביאה זאת בהקשר של חיבת הארץ וקשה להניח שכך כוונת הגמרא והיא סתמה זאת.
14. וכן כתב רבנו אברהם מן ההר (המכונה בדפוסים הישנים תוספות ר"י הזקן). וצ"ע מדוע פירשו כך כששב רב אסי לשאול ולא בשאלתו לראשונה.
15. כך נראה בהשקפה ראשונה, וכן ביארו המאירי והפני יהושע (שם), הנודע ביהודה (תניינא, אבה"ע מה) ועוד. אמנם הרש"ש ביאר שרב אסי לא יצא לחו"ל, וכוונתו ב"אי ידעי לא נפקי" היא שאם היה יודע שאמו תבוא אחריו לא היה יוצא מבבל מתחילה (ויישוב בכך את דעת הראב"ד [ממרים ו,י] שפסק שמי שנטרפה דעת הוריו לא יעזבם ביד אחר, שאין להקשות ממעשה דרב אסי משום שחזר בו). וראו להלן הערה 20 בדעת הרמב"ם.
16. כפי שהובא לעיל בהערה 10, השינויים בין הבבלי לירושלמי הם שיטתיים, ונראה שהבבלי השמיט זאת בכוונה לאור שיטתו שהאיסור אינו רק לכהן. וראו בחבל נחלתו (ט,לא), בנספח) דיון האם רב אסי אכן היה כהן, האם רב אסי ורבי אסי היו אדם אחד או שניים.

ד. דעת הרמב"ם ביציאה זמנית

1. יציאה לצורך מצוה חשובה בישראל ובכחן

להלכה אסר הרמב"ם (שם) יציאה זמנית:

אסור לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ לעולם, אלא ללמוד תורה או לישא אשה או להציל מן הגויים ויחזור לארץ, וכן יוצא הוא לסחורה.

מקורו של הרמב"ם לשלושת ההיתרים הראשונים¹⁷ בסוגיית טומאת כהן (עירובין מז, א; עבודה זרה יג, א):

תנאי: הולכין ליריד של גוים, ולוקחין מהם בהמה עבדים ושפחות, בתים ושדות וכרמים, וכותב ומעלה בערכאות שלהן, מפני שהוא כמציל מידם; ואם היה כהן - מטמא בחוצה לארץ לדון ולערער עמהם; וכשם שמטמא בחוצה לארץ, כך מטמא בבית הקברות.

בבית הקברות סלקא דעתך?! טומאה דאורייתא היא! אלא בית הפרס דרבנן. ומטמא ללמוד תורה ולישא אשה.¹⁸ אמר רבי יהודה: אימתי? בזמן שאין מוצא ללמוד, אבל בזמן שמוצא ללמוד - אינו מטמא; רבי יוסי אומר: אפילו בזמן שמוצא ללמוד - יטמא, לפי שאין אדם זוכה ללמוד מכל. אמר רבי יוסי: מעשה ביוסף הכהן שהלך אחר רבו לצידן ללמוד תורה. ואמר רבי יוחנן: הלכה כרבי יוסי.¹⁹

17. בהיתר הרביעי, סחורה, אשר הרמב"ם הפריד אותו מן השלושה הראשונים, נעסוק להלן.
18. בתוספתא (ע"ז א, ט) ובירושלמי (נזיר ז, א) נאמר: "לא יצא הכהן לחוצה לארץ אפילו לישא אשה, אלא אם כן הבטיחוהו", כלומר שההיתר אינו לצאת כדי לחפש אשה, ומותר רק אם ישנה אשה מסוימת שהבטיחוהו שתינשא לו אם ייצא. הגבלה זו נאמרת מיד לאחר שיטת רבי יוסי, שמותר לצאת ללמוד תורה למרות שיש לו ממי ללמוד בארץ, הוי אומר, לימוד תורה דוחה איסור טומאת כהן בכל מקרה, ואילו לישא אשה מותר רק באופן מוגבל. בתלמוד הבבלי לא נזכרה הגבלה זו, ובכל זאת הכפתור ופרח (פרק י, מהדורת ביהמ"ד להלכה בהתיישבות ח"א עמ' רלה) הביא כך להלכה לגבי כהן, והרמב"ן בספר הזכות (כתובות ז, ב) הביא את התוספתא גם לגבי ישראל. לכאורה שתיקת הרמב"ם והשו"ע מלמדת שלא קיבלו את התוספתא להלכה (גם לא בכחן, וכמו שלאידך גיסא לא הובא ההיתר לכהן לצאת לצורך קידוש החודש ועיבור השנה שהובא בירושלמי שם), ואם כן, מותר לצאת גם כדי לחפש אשה. ועוד, שהרמב"ם התנה 'ויחזור לארץ', כלומר שגם היתר זה אינו לצאת על מנת לגור עמה שם, אלא רק לצאת כדי להביאה לארץ. ואם ההיתר הוא רק אם הבטיחה האשה להינשא לו והם ישובו מיד לארץ, קשה להבין לשם מה הוא יוצא, האם רק כדי ללוותה לארץ? אמנם הרמב"ן כתב גם הוא שעליו לשוב: "ולא אמרו לצאת לישא אשה אלא כדי לחזור מיד שהתירו לו טומאה של דבריהם, ואפי' לכהן, והוא שהבטיחוהו באשה דהכי תנא לה בתוספתא דע"ז, הא לצאת על הספק וכ"ש להשקיעה עמה בחו"ל ח"ו", וצריך לומר לשיטתו שהוא מובטח שתנשא לו רק אם ייצא לקחתה.
19. התוספות בע"ז (ד"ה ללמוד, וכן בתוספות שאנן ובתוספות רבנו אלחנן) ביארו ששתי מצוות אלו חמורות, שכן מצינו שמותר למכור ספר תורה כדי לקיימן ולא כדי לקיים מצוות אחרות (מגילה כז, א). ואמנם להציל מן הגויים אין מוכרים ספר תורה, אלא לפדיון שבויים שהיא 'מצוה רבה' (תוספות ב"ב ח, ב ד"ה פדיון), וראו להלן מהו היתר להציל מן הגויים. התוספות הוסיפו שגם לשתי מצוות הללו מותר לצאת רק על מנת לשוב, ובכך יישבו את הגמרא בכתובות שאסר רבי חנינא לצאת כדי לייבם וגיינה את אחיו שמת, ששם מדובר על יציאה קבועה. וכך נראה מלשון הגמרא שם "מהו למיחת", "והוא ירד", וכן מהשוואה לאחיו, שנשא אשה ונשא שם (והשיטות שהובאו לעיל בהערה 5 שמותר לצאת כדי לישא אשה ולא לשוב, יסבירו את הסוגיה באחת הדרכים האחרות שהובאו לעיל בסעיף ג). ונמצא שיש שני תנאים להיתר לכהן: צורך (תורה ונישואין ולהציל מידם), ועל מנת לשוב. וייתכן שלדעת התוספות הצורך הוא כדי להתיר טומאת כהן והזמניות כדי להתיר יציאה לחו"ל, ואם כן, בישראל כל יציאה זמנית מותרת. וראו משפט כהן ס' קמז. וכתבו התוספות שבשאלות (מהד' העמק שאלה שאילתא קג, מהד' ר"ש מירסקי שאילתא קכ) ביאר שנקטו שתי מצוות אלו

היתרים אלו נאמרו לכהן, שבמקרים אלו מותר לו להיטמא בטומאה דרבנן של בית הפרס וארץ העמים, והרמב"ם העתיקם להיתר יציאה לחו"ל, הלכה השווה בכהן ובישראל. מקורו של האיסור לישראל אינו בסוגיה זו, שעוסקת באיסור טומאת כהן בארץ העמים ובבית הפרס כאחד, וכל מה שנאסר - נאסר גם בבית הפרס, שלא שייך בו איסור יציאה לישראל. את מקור האיסור לצאת לחו"ל מצא הרמב"ם ככל הנראה בסוגיות שהובאו לעיל (ולא קיבל בהן את ההסברים האחרים), והעתיק את ההיתרים שנאמרו בכהן גם לגבי ישראל.

וביאור הדברים, שלהבנתו ללא מקור מפורש אי אפשר להתיר כלל יציאה לחו"ל, וכפי שראינו שאפילו למצוות כיבוד הורים לא הוכרע בגמרא שמותרת יציאה לחו"ל ולו לשעה כדי ללוותם ארצה.²⁰ ורק מה שהותר לכהן מוכח שהותר גם לישראל, שאם לא כן היה אסור לכהן לצאת לחו"ל למרות שמותרת לו טומאה מדבריהם לצרכים אלה, שהרי חל עליו איסור היציאה כמו על ישראל.

לשונו של הרמב"ם ברורה, שרק מצוות אלו מתירות יציאה לחו"ל,²¹ אלא שיש ליישב עם לשונו בהלכות אבל (ג,יד), שם הביא את ההיתר בנוגע לכהן :

מותר לכהן להטמא בבית הפרס או בחוצה לארץ לדבר מצוה, בזמן שאין שם דרך אלא היא; כגון שהלך לישא אשה או ללמוד תורה, אף על פי שיש שם מי שילמדנו בארץ ישראל, לא מן הכל אדם זוכה ללמוד.

וכן מיטמא בטומאה מדבריהם לכבוד הבריות, כיצד? אבל שהלך בבית הפרס - הכל הולכין אחריו שם לנחמו, וכן מדלגין על גבי ארונות של מתים לקראת מלכי ישראל ואפילו מלכי גויים, כדי להבחין בינם לבין מלכי ישראל כשיחזור כבודן למקומן, וכן כל כיוצא בזה.

משום שהן קלות (אולי משום שאפשר לקיימן גם בארץ, אף אם באופן לא מיטבי, וגם לא מובטח ליוצא שיצליח לקיימן) וכל שכן שאר המצוות. והתוספות בבכורות (כט,א ד"ה היכל) נקטו כשאליות, וביארו שנקטה הגמרא שתי מצוות אלו כדי לחדש בהן דבר, ויש לציין שגם שם התעלמו מההיתר השלישי - להציל מן הגויים - ונראה שהוא היתר שונה ולא משום שהוא מצוה חשובה, ראו בסעיף הבא. גם בה"ג (הל' טומאה), סמ"ג (לאוין רלד-רלה), סמ"ק (פט) ועוד ראשונים נקטו כשאליות לגבי כהן. והרמב"ם היתיר שאר מצוות לכהן מסוגיה אחרת, ראו להלן.

20. כפי שראינו לעיל רבי יוחנן הסתפק בדבר, אך רב אסי עשה מעשה ויצא. אם כן, הקשה המנ"ח (ריב,א), מדוע לא היתירו זאת הרמב"ם והתוספות? ושם יתרצו כעין הסבר הרש"ש לעיל, שרב אסי לא יצא, או שלדעתם למרות שיצא לא הוכרעה ההלכה, מכיוון שרבי יוחנן נותר בספק ואף רב אסי הצטער על הדבר. וצ"ע. וראו לעיל הערה 15 שהרש"ש יישב את דעת הראב"ד על פי הסברו בגמרא, ואמנם הרמב"ם (ממרים ו,י) פסק שמי שנטרפה דעת הוריו יניחם וילך, הרי שרב אסי נהג כשורה כשעזב את אמו ועלה לארץ ישראל, וכנראה חזר בו רק משום שסבר שהיא באה אחריו ולא הרויח מעזיבתו.

21. הרב ישראלי (ארץ חמדה ח"א,י) ביאר שהרמב"ם מיקל גם לצרכים אחרים, ונקט נשיאת אשה ולימוד תורה והצלה מן הגויים כדוגמאות ליציאה זמנית לצורך, והוכיח זאת מכך שהרמב"ם הוסיף היתר של סחורה שלא הובא בסוגיית טומאת כהן. וכך משמע בשו"ת שבט הלוי (ה,קעג), שו"ת באהלה של תורה (ד,ט) ובשו"ת שיח נחום (צ, וביד פשוטה שם עמ' תקב). ולדבריהם, הרמב"ם לא כתב "כגון" וסמך על מה שכתב לפני כן בהל' אבל (כך עולה גם בדברי האג"מ שיובאו בהערה 24).

אבל לעניות דעתנו לא ניתן לומר כך ברמב"ם, שלשונו ברורה ללא כל סייג, באופן שלא יכול היה להיאמר ברור יותר, שאסור לצאת "אלא" למצוות אלו בלבד, ולא לשאר מצוות וכל שכן לא לדברי רשות מעבר למה שפירט בהמשך. ואמנם בהלכות אבל הוסיף הרמב"ם "כגון" כדי לבאר ששם אין אלה אלא דוגמאות, וגם שם לא הותר כל צורך, וכאן מנה את ההיתרים ותו לא. ואם היה מותר לכל צורך, מה הטעם למנות את הדוגמאות הללו? והיתרו של הרמב"ם לסחורה אכן הובדל משלושת ההיתרים הקודמים, ראו על כך להלן.

וכן מיטמא בטומאה של דבריהם לדון עם הגוים ולערער עמקן, מפני שהוא מציל מידם, וכן כל כיוצא בזה.

כאן הביא הרמב"ם את שתי המצוות הללו כדוגמאות ("כגון") לכלל שהקדים - "לדבר מצוה", ואף הוסיף ופירט מצוות אחרות, ניחוס אבל וכבוד מלכים. ומדוע בהלכות מלכים לא הרחיב כמו כאן? האם ניתן לומר שסמך על מה שכבר כתב בהלכות אבל?

אמנם כוונתו ברורה ואין כאן סתירה כלל. מצד איסור היציאה לחו"ל ששווה בישראל ובכחן, אכן אין היתר לשאר מצוות מעבר למה שפירט, שכן כאמור ללא מקור לא ניתן להתיר. אלא שבהלכות אבל כרך הרמב"ם את איסור כהן בטומאת ארץ העמים עם טומאות נוספות האסורות לו מדבריהם - בית הפרס וארונות של מתים,²² ואיסור טומאה זה הותר גם למצוות אחרות, כמבואר בסוגיה בברכות (יט, ב).²³ ברם, גם כאשר תוסר מעל הכהן גזירת טומאה, אין ביכולתו לצאת מארץ ישראל לחו"ל לצורך מצוות אחרות מפני האיסור הכללי, ונמצא שמשמעות ההיתר למעשה לשאר מצוות היא רק בבית הפרס וכדומה ולא ביציאה לחו"ל, ואכן הרמב"ם חילק את הדוגמאות לשלוש בבות, כאשר החלק הראשון והשלישי מותרים גם בחו"ל, והחלק האמצעי - ניחוס אבל וכבוד מלכים - הותר רק בבית הפרס וארונות מתים וכדומה ולא בחו"ל.²⁴ לכן התחכם הרמב"ם ונקט כדוגמאות לישא אשה וללמוד תורה, שבהן ההיתר מעשי גם לחו"ל, והוסיף להן מילת "כגון" לצורך שאר טומאות של דבריהם.²⁵ לכן גם לא הדגיש בהלכות אבל "ויחזור לארץ" כמו שכתב בהלכות מלכים, שכן בבית הפרס הדיון הוא האם מותר להיטמא ומטבע הדברים הכוונה לטומאה לשעה, ולא האם יכול כהן לדור בבית הפרס. הרמב"ם פירש כך את החלוקה בין שתי הסוגיות העוסקות בכחן - סוגיית ע"ז עוסקת גם ביציאה לחו"ל וגם בבית הפרס, ולכן נקטה רק דוגמאות שאכן מותרות גם בחו"ל, ואילו סוגיית ברכות עוסקת רק בטומאות מדבריהם בתוך גבולות הארץ, והתירה גם כבוד הבריות. לפיכך,

22. ארון מטמא מדאורייתא, אך ברוב הארונות יש אויר טפח מעל הטומאה ולכן טומאתם מדרבנן (רמב"ם טומאת מת יב, ו), והרמב"ם כאן לא חילק כי הקדים שמדובר ב"טומאה מדבריהם".

23. משמע שלולא היה זה כבוד הבריות לא היה מותר משום המצוה שבדבר, אולי מפני שאפשר לקיים באופן אחר ובזמן אחר או על ידי אחרים, ובאגרות משה (יו"ד ח"א רמט) כתב שאולי משום שהן מצוות מדבריהם או משום ש"אתה וחברך חייבים בכבוד".

24. בא"מ (שם) הוכיח מכך שהרמב"ם חילק את ההלכה לשלוש, שלא התיר טומאת כהן לכל מצוה, וניחוס אבל וכבוד מלכים אינו משום מצוה אלא משום כבוד הבריות, ולהציל מן הגויים הוא משום הפסד. להבנתו, החלק הראשון כולל עוד מצוות חוץ מנישואין ולימוד תורה, שהרי הרמב"ם כתב "כגון". אולם קשה, שלא ביאר הרמב"ם אלו מצוות בכלל (וכן תמוה מה' מלכים, שם לא כתב 'כגון', ראו לעיל הערה 21). ולעניות הבנתו החלוקה לשלוש היא מפני שהבא האמצעי אינה שייכת בחו"ל אלא בבית הפרס, והרמב"ם פתח בדוגמאות ששייכות גם בחו"ל משום מצוה גמורה, וה'כגון' בא לכלול את הבא השניה שעוסקת בכל המצוות ואף כבוד הבריות, אך רק בבית הפרס, ולבסוף שב לדברים המותרים גם בחו"ל, אך לא מפני מצוה אלא מפני הפסד.

25. כך דרכו של הרמב"ם להשתמש במילת 'כגון' ונביא דוגמא אחת מתוך רבות: בסוף מניין המצוות שבהקדמתו למשנה תורה, כתב שיש חמש מצוות דרבנן וכתב "כגון". ואכן, יש מצוות דרבנן נוספות, כמו הלל ומאה ברכות, אלא שאינן עניין לדבריו שם, העוסקים במניין תרי"ג מצוות לצורך כתיבת ספרו, וביקש רק למנות את אלו שיהיה עליו לפרט בהלכותיו בנוסף לתרי"ג המצוות, משום שאינן סניף לשום מצוה מהתורה. הארכנו בכך בספר 'ישלח שרשיו' על שורשי ספר המצוות, בשורש א (כרך א עמ' 109). כמו כן, דרכו של הרמב"ם לכלול יחד כדי ללמד בלשון קצרה את ההלכה שזה מקומה, ולסמוך על כך שפירש את היוצא מן הכלל במקום אחר, לדוגמא: בהלכות שגגות (ז, ז) כתב שנשיא וכהן גדול מביאים קרבן עולה ויורד כהדיוט על שבועת העדות, על שבועת ביטוי ועל טומאת מקדש וקדשיו, אף שבהלכות שבועות (י, א) כתב שמלך פטור משבועת העדות משום שאינו מוציא ממון בעדותו. אלא שבהלכות שגגות לא נחית להכי כדי לכלול מלך יחד עם כה"ג, ומיושבת השגת הראב"ד ותמיהת התו"ט (הוריות ב, ה), ואכמ"ל.

בכל הנוגע להלכות מלכים הביא רק את העולה מסוגיית ע"ז, וסוגיית ברכות נפסקה רק בהלכות אבל, ומצירוף שתי הסוגיות יחד הסיק הרמב"ם שגם לשאר מצוות מותרת טומאת כהן.

הלכה זו נפסקה גם בשו"ע (יו"ד שעב,א), שהעתיק את לשון הרמב"ם בשינוי מעט:

אף על פי שהכהן אסור ליכנס לבית הפרס או לארץ העמים, אם היה צריך לילך שם לישא אשה או ללמוד תורה ואין לו דרך אחרת, יכול לעבור דרך שם, אפילו אם מוצא ללמוד במקום אחר. וכן אבל העובר דרך שם, יכול לילך אחריו לנחמו. וכן מטמא בטומאה של דבריהם לדון עם הגוים ולערער עמהם, מפני שהוא כמציל מידם, וכן כל כיוצא בזה.

השו"ע הרחיב את הפתח והוא מתיר יציאה זמנית לחו"ל גם למצוות נוספות, שהרי היתר ניחוס אבלים מתייחס בדבריו ל"שם" הכולל בית הפרס וארץ העמים כאחד. ואמנם בשו"ע הושמטה המילה "כגון", שכן אין בה צורך לאור המשך דבריו שהתיר להדיא ניחוס אבל בחו"ל.²⁶ להלן נראה את דברי השו"ע בהלכות חול המועד שהתיר יציאה למצוות נוספות, ולשיטתו הלך כאן.²⁷

2. להציל מן הגוים

ההיתר השלישי שכתב הרמב"ם, "להציל מן הגוים", מקורו גם הוא מהברייתא הנ"ל העוסקת בטומאת כהן, וממילא גם איסור יציאה לחו"ל הותר לצורך זה, כמבואר לעיל. וצריך להבין מהי הצלה זו, ומה טעם ההיתר - האם זוהי מצוה גדולה המתירה טומאת כהן כמו שתי המצוות שלעיל, או שזהו גדר אחר?²⁸

הרמב"ם כאן לא פירש את כוונתו, ופשטות לשונו 'להציל מן הגוים' יכולה להתפרש על הצלה ממש (כמו ביוצא חוץ לתחום "להציל נפשות ישראל מיד גוים", רמב"ם הלכות שבת כז,יז), אלא שברור שמקורו מהברייתא, כמו לימוד תורה ונשיאת אשה. ובהכרח צריך לפרש שסמך על מה שכבר קדם בחיבור, שבהלכות אבל כתב: "וכן מיטמא בטומאה של דבריהם לדון עם הגוים ולערער עמהם, מפני שהוא מציל מידם", כלומר שמדובר על הצלת ממון בדין, וגם זו סיבה להתיר יציאה לחו"ל.

רש"י (עירובין מז,א ד"ה מפני; ע"ז יג,א ד"ה שהוא) פירש שההצלה היא לכתוב את העיסקות בערכאות, כדי שלא יכחיש הגוי את המכירה. לפי זה לא הותר לכהן להיטמא אלא כדי להציל ממון שכבר שייך לו, אך הקנייה עצמה לא הותרה לכהן במקום טומאה. היתר הקנייה נאמר בברייתא רק לגבי איסור קנייה ביריד של גוים, שיש בכך חשש "וְיָשֶׁם

26. הרב דיכובסקי (לעיל הערה 1) התייחס להשמטת המילה "כגון" (וציין שכבר עמד על כך דברי-חמודות על הרא"ש סוף הלכות טומאה) והסיק שלדעת השו"ע ההיתר הוא למצוות אלו בלבד, אולם כאמור, מיד מתיר השו"ע לנחם אבל בחו"ל. ובאג"מ (שם) פירש שהשו"ע השמיט את ה'כגון' ופסק כתוספות שרק לשתי מצוות הותר לכהן, וניחוס אבל אינו משום מצוה אלא משום כבוד הבריות. ומ"מ גם לדבריו הרי לגבי יציאה לחו"ל השו"ע מרחיב את ההיתר יותר מהרמב"ם, שהרי לא מצינו שכבוד הבריות מתיר יציאה לחו"ל, ואכן הרמב"ם התיר רק בבית הפרס וכדומה, וזוהי היתר השו"ע הוא בודאי משום המצוה שבדבר. וראו להלן הערה 36 שבשו"ת בית יוסף כתב בפירוש שאפילו כדי לייבם אסור לצאת לחו"ל, ואפילו לישראל. ואין להעלות על הדעת שיבוש אלמנת אחיו גרועה מניחומה, ואי אפשר ליישב את דבריו שם עם ההלכה כאן שמותר לצאת כדי לנחם, אלא אם נפרש את דבריו כאן לצדדים, שהיתר ניחוס אבל הוא רק בבית הפרס, והדבר דחוק ביותר. ויותר נראה שאין הכרח ליישב את השו"ע עם השו"ת, ואכ"מ.

27. לדיון על איסור טומאת ארץ העמים לכהן בזמן הזה, ראו מאמריהם של הרב יעקב אפשטיין, תחומין ה, והרב שלמה כהן-דוראס, תחומין יח.

28. ראו לעיל הערות 19 ו-24.

אֱלֹהִים אַחֲרֵים לֹא תִזְכְּרוּ לֹא יִשְׁמַע עַל פִּיךָ" (שמות כג, יג; ע"ז ו, א; מו"ק י, ב), וההיתר לכך הוא "מפני שממעיתן", או מפני ישוב ארץ ישראל, ובעבדים ובהמה מפני שמכניסן לקדושה (רש"י עירובין שם ע"פ הגמרא בע"ז יג, ב בשינויים), ורש"י פירש שאין זה פירוש הטעם שבברייתא "שמציל מידם" אלא אלו טעמים אחרים להיתר הקניה ביריד ואין בהם די להתיר טומאה. ההצלה היא רק בשלב השני, לבטח את העיסקה על ידי רישומה בערכאות כחוק, ורק זאת הותר לכהן. אולם ר"ת (גיטין מד, א תוד"ה וכותב) גרס את המילים "להציל מידם" לפני הרישום בערכאות (כפי הגירסה בתוספתא לפנינו), כלומר שהקניה עצמה מותרת כדי להציל מידם, והכוונה היא הגדלת רכוש ישראל על חשבון הגויים וחיזוק הכלכלה היהודית (הרא"ש, הר"ן, המאירי ועוד, דנו בין שני הפירושים, ראו תוספתא כפשוטה מועד פ"א עמ' 1240). ונראה שר"ת וסיעתו הבינו שמה שנאמר בסוף הסוגיה "משום מיעוטייהו" הוא פירוש הטעם שמציל מידם. בין שני הפירושים יש נפק"מ להלכה, שלר"ת מותר לכהן להיטמא גם כדי לקנות מהם, ולרש"י היתר הטומאה הוא רק כדי לכתוב את העיסקה שלא יפסיד. כמו כן יש הבדל בטעם ההיתר, שלרש"י הוא כדי להימנע מהפסד ממון, ולר"ת, כדי להביא לכבודם של ישראל והשפלת הגויים.

פשטות דברי הרמב"ם בהלכות אבל מורה כרש"י, שלכהן מותר רק לדון על שלו ולא לקנות.²⁹ ועל פי מה שביארנו טעמו הוא כדי למנוע הפסד ממון, וזה מתיר גם יציאה לחו"ל, בדומה להיתר יציאה קבועה מפני הרעב.

3. יציאה לסחורה

סיבה נוספת שעבורה התיר הרמב"ם יציאה זמנית לישראל, היא "לסחורה", ויש לעיין מה מקור ההיתר,³⁰ מה טעמו, ומהו גדר סחורה. היתר זה הובדל בניסוחו של הרמב"ם משאר ההיתרים על ידי המילה "וכן",³¹ ויש לשים לב שהיתר זה לא כתבו הרמב"ם בבית הפרס ובארץ העמים לכהן אלא רק ביציאה לחו"ל לישראל, בהיפוך משאר מצוות, המתירות טומאת כהן דרבנן ולא יציאה לחו"ל בישראל. וכך מוכח מהברייתא בע"ז הנ"ל, שבתחילה נאמר שמותר ללכת ליריד של גוים לקנות ולמכור, ולהעלות בערכאות מפני שהוא כמציל מידם וכדבר האבד וכמבואר לעיל, ואם היה מותר לכל סחורה לא היה צורך לטעם שמציל מידם. וכך הרמב"ם בהלכות אבל התיר טומאת כהן "לדון עם הגויים ולערער עמהן, מפני שהוא מציל מידם", ובהלכות מלכים התיר להציל מן הגויים, ואחר כך לסחורה בנפרד. ולפי מה שהתבאר לעיל שדעת הרמב"ם כרש"י, הרי שכלל לא הותר לכהן להיטמא כדי לקנות מהגויים, והוא הדין שלא הותר לכך איסור יציאה לחו"ל. ואף

29. ואמנם בהלכות עבודה זרה (ט, יד) כתב הרמב"ם: "הולכין ליריד של גוים ולוקחין מהן בהמה עבדים ושפחות בגיותן ובתים וכרמים וכותב ומעלה בערכאות שלהן מפני שהוא כמציל מידם". ושם דבריו סובלים את שני הפירושים, האם הטעם חוזר על כל ההלכה וכו', או רק על הכתיבה בערכאות וכו'. אולם כאמור, בהלכות אבל נראה שנקט כרש"י, וכך יש לפרש גם בהלכות ע"ז.

30. הכסף משנה כתב "נתבאר בסמוך" ולא פירש כוונתו. הרדב"ז ציין לירושלמי סתם ובמגדל עוז ציין לירושלמי שהביא הר"ף בסוף סנהדרין על איסור חזרה למצרים, שהותר "לסחורה ולפרקמטיה ולכבוש הארץ", ויש שפירשו כך גם את כוונת הכסף משנה שהרמב"ם הביא זאת בהלכה ח שדן שם בחזרה למצרים. אלא שקשה להביא מכאן ראיה להתיר יציאה מהארץ, שאפשר שמדובר על מי שבא למצרים משאר ארצות או שיצא מהארץ בהיתר, ובוודאי לפי מה שכתב הגר"א (לעיל הערה 10) שלירושלמי איסור היציאה הוא רק בכהן. כך הקשה הרב שאול ישראלי (חוות בנימין ג, קיד), ופירש שמקורו של הרמב"ם להיתר סחורה הוא מסוגיית גילוח במועד שתובא להלן (וכך כתב במועדים וזמנים ה, שמו הערה א). אולם ראו להלן שסתימת הרמב"ם מורה שלא פירש את הסוגיה שם על יציאה לחו"ל, ואם כן, אין זה מקורו להיתר סחורה (וראו שער הציון תקלא סק"ב).

31. "וכן" משמעו שבדוגמא זו ישנו חידוש (בבא בתרא נב, ב), או שלצד הדימיון יש בו גם שוני משאר הרשימה (פיהמ"ש לרמב"ם שוטה א, ט).

לפירוש ר"ת לעיל שגם הקניה הותרה, יש לחלק בין קניה שמחלישה את המוכר, שהוא מפסיד נכס שהשתמש בו לעצמו (ראו רש"י ע"ז יג, ב ד"ה משום מיעוטינהו - שלוקח בהמתם שמשתמש בהן), ובין סחורה שהמוכר שמח שמסחרו עולה יפה. ואם כן, ודאי אין זה מקור ההיתר לצאת לחו"ל לסחורה וזהו גדר אחר.

ודאי אין המקור מהסוגיה בבבא בתרא (שהובאה לעיל) המתירה יציאה מפני הרעב, שהרי זהו היתר גם לשכון בחו"ל, ואילו סחורה הותרה רק על מנת לשוב, כמבואר היטב בלשון הרמב"ם. כמו כן, לא הגביל הרמב"ם את ההיתר ליציאה זמנית לסחורה רק למצב שאינו מצליח לסחור בארץ ישראל. ולכאורה הדברים מוקשים מסברא, שאם לא הותרה יציאה זמנית למצוות חשבות מלבד שתי אלה שפירט לעיל, מה חשיבותה של סחורה יותר ממצוות כיבוד אם (למשל) שלא התיר הרמב"ם?

נראה שמקור ההיתר רחב ועולה ממקומות רבים. יעקב אבינו בירך: "בְּבֹלֶךְ לְחוּץ יָמִים יֵשֶׁכְּ וְהָיָה לְחוּץ אֲנִיּוֹת וְיִרְכָּתוּ עַל צִידוֹ" (בראשית מט, יג), כלומר שיהיה סוחר היוצא מן הארץ לפרקים. בברייתא (ב"ב ז, ב) נאמר: "אין מוציאין פירות מארץ ישראל דברים שיש בהן חיי נפש, כגון יינות שמנים וסלתות", הרי שעצם המסחר אין בו איסור. חז"ל ראו את הספנות כמקצוע כשר, קבעו במשנה את עונת הספנים (כתובות ה, ו), ושבחום שהספנים רובם חסידים (קידושין פב, א). ואמנם יש מי שגינה את הספנות שהיא אומנות ליסטים (שם, וראו מהרש"א), ומצינו שאמרו שהתורה לא תימצא "מעבר לים" בסחרנים ותגרנים (עירובין נה, א), אולם לא נרמז כלל שיציאתם מן הארץ אסורה.

אפשר שטעם ההיתר הוא כדי למנוע עוני, וכשם שעוני מתיר יציאה קבועה, כך מניעת עוני מתירה יציאה זמנית, בבחינת מוטב שייצא יציאה זמנית ואל יבוא לידי יציאה קבועה.³² ואף פרנסה ברווח היא בכלל הרחקה מעוני. אך נראה יותר שהלוא איסור היציאה הוא שיש בכך ביטול ישיבת ארץ ישראל, ולו לשעה, אולם יציאה לסחורה שהיא צורך ממשי בטבע העולם, לא באה מצוות ישוב הארץ למנוע מכך, ואף לא להגביל את המסחר דווקא לארץ, שכן בטבע העולם מסחר בין ארצות מגדיל את יכולת הפרנסה ו'אין הבור מתמלא מחוליתו'. לכן, חובתו של הסוחר לדור בארץ ישראל ולשוב אליה בכל עת שהוא מסיים את מסחרו, אולם אינו חייב לחדול מעיסוקו בסחורה ולבקש פרנסה אחרת כדי להימנע מיציאה זמנית, שכן מקום מגוריו נותר בארץ ובצורכי חייו הוא עוסק.

יתירה מזאת, בפאת השולחן (סי' ב סוס"ק כח) הסביר את היתר יציאה לסחורה "לפי שהיא חיווי ויישוב ארץ ישראל תלוי בה". כלומר, היתר זה שונה מההיתרים הקודמים, שמצוות ישוב הארץ נדחית מפניהם מחמת חשיבותם, ואילו היתר זה הוא חיווי ליישוב הארץ עצמו בבחינת "ירידה לצורך עליה" (חלק מיישוב הארץ הוא משק צומח וכלכלה בריאה, עניין שכולל יבוא ויצוא), ולא גזר על כך כלל.³³

ההיתר לצאת לסחורה לא הוגבל להשגת סכום שיספיק כדי צרכי משפחתו, ונראה שההיתר הוא גם כאשר הסוחר מרוויח מעבר לרף הבסיסי הדרוש לו. דומה שההצדקה לכך היא שגם הרווחה מעבר למזונותיו המחויבים נחשבת לקומה יחסית בסיסית של האדם. ראשית, קשה מאוד לסמן את הגבול בין פרנסה להרווחה, שמשתנה מאדם לאדם וגם אצל כל אדם בין תקופות שונות בחייו. שנית, טבעי הוא שהאדם יחסוך ממעותיו לצורך תהפוכות החיים והוצאות לא שגרתיות שמתרגשות ובאות עליו. שלישית, אדם שהתרגל למותרות, בשימוש בהם או בצבירתם, הדבר נהפך לו לצורך - ובדומה לדיני

32. ואפשר שזוהי כוונת הכסף משנה, לעיל הערה 30.

33. וראו בשדי חמד (אסיפת דינים מערכת א"י סי' ז) ובמאמרו של הרב חיים סבתו (לעיל הערה 1).

צדקה, שהצטוונו לדאוג לעני שיהא לו "די מחסורו אשר יחסר לו" (דברים טו, ח), שאמנם החיוב הוא לאפשר לו קיום בסיסי ולא להעשיר אותו, אך אותו קיום בסיסי כולל לא רק מזונות כדי חייו, אלא השלמת רמת החיים שהורגל אליה לפני שירד מנכסיו, אפילו אכילת בשר שמן ויין ישן או השגת סוס לרכב עליו ועבד לרוץ לפניו (כתובות סז, ב). ורביעית, מצינו שלמצוות עשה אין על האדם לבזבז יותר מחומש ממונו, ואפילו במצוה עוברת כאתרוג (רמ"א או"ח תרנו, א), ובאושא התקינו "המבזבז אל יבזבז יותר מחומש, שמא יצטרך לבריות" (כתובות נ, א), וזאת אף באדם שיש לו כדי פרנסתו, ואפילו אם יש לו הון (ראו ביאור הלכה שם, שו"ע יו"ד רמט, א). הרי שהתורה רואה בעין יפה שיהיה האדם בעל ממון, והדבר נחשב כצורך חייו.

ה. איסור גילוח במועד למי שיצא למדינת הים

1. איסור טיול והיתר למצוות לדעת השו"ע

סוגיה נוספת הנוגעת לנידוננו, ורק בה עסקו ישירות השו"ע ונושאי כליו, היא סוגיית גילוח בחול המועד. חכמים אסרו לגלח במועד כדי שלא ידחו זאת למועד וייכנסו לרגל מנוולים (בשערות בלתי מסודרות), והתירו למי שנאנס ולא יכול היה לגלח לפני כן.

כך נאמר במשנה (מועד קטן ג, א):

ואלו מגלחין במועד: הבא ממדינת הים ומבית השביה והיוצא מבית האסורין.

בתלמוד שם (יד, א) הסיק רבא שההיתר למי שבא ממדינת הים תלוי באופי המסע:

מתניתין דלא כרבי יהודה, דתניא: רבי יהודה אומר: הבא ממדינת הים - לא גלח, מפני שיצא שלא ברשות. אמר רבא: לשוט - דברי הכל אסור, למזונות - דברי הכל מותר, לא נחלקו אלא להרויחא - מר מדמי ליה כלשוט, ומר מדמי ליה כלמזונות.

כלומר, ביציאה לטיול ("לשוט") - אסור להתגלח במועד לדברי הכל; ביציאה לפרנסה בסיסית ("למזונות") - לדברי הכל מותר; וביציאה כדי להעשיר ("להרויחא") - לפי רבי יהודה אסור ולפי חכמים מותר.

הראשונים נחלקו בפירוש הסוגיה:

רש"י פירש (במפרש על הדף ד"ה מפני, ובדומה לכך ברש"י כת"י) שהנידון הוא הצורך בנסיעה. אדם שנסע ממדינה למדינה מסיבה מוצדקת (כגון פרנסה והרווחה) נחשב כאנוס והתירו לו לגלח, ואילו אדם שנסע נסיעה "ברצון עצמו" (כגון לטייל), אמנם לא עבר בכך איסור, אך לא התירו לו לגלח במועד כיוון שהוא זה שהכניס עצמו למצב האנוס. לפירוש זה, אין מדובר דווקא במי שיצא מא"י לחו"ל, וסוגיה זו אינה שייכת כלל לנידוננו.³⁴ כך מתפרשת סתימת הרמב"ם (הלכות יום טוב ז, יז-יח): "והבא ממדינת הים, והוא שלא יצא להטייל אלא לסחורה וכיוצא בה", ולא הזכיר שמדובר במי שיצא מארץ ישראל.

הראב"ד (הובא ברא"ש ג, א) פירש ש"יצא שלא ברשות" הכוונה היא שאסור היה לו לנסוע, ומדובר ביוצא מא"י לחו"ל, ומפני האיסור שעבר ביציאתו קנסוהו ולא התירו לו לגלח בחזרתו למרות שנאנס ולא גלח. על פי פירוש זה, רבי יהודה מתיר יציאה זמנית לחו"ל רק לצורך מזונות ממש, ולא לצורך הרווחה, ולדעת חכמים מותר לצאת לחו"ל אף

34. כשיטה זו פירשו גם רגמ"ה (שם), רבנו חננאל, ר"י מפאריש, הר"ן בחידושי ועוד.

לצורך הרווחת ממון אך לא כדי לטייל.³⁵ ואילו מי שיצא ממדינה למדינה בארץ ישראל או בחו"ל ולא יצא מארץ ישראל לחו"ל, מותר לו לגלח גם אם יצא לטייל.

השו"ע (או"ח תקלא, ד) פסק כפירוש הראב"ד וכדעת חכמים, שמותר לצאת גם להרווחה. על פי זה מיושבים דבריו בהלכות אבלות שהובאו לעיל, שהרחיב את ההיתר לכהן לצאת לחו"ל גם לנחם אבל, שלא כרמב"ם שהתיר זאת רק בבית הפרס, משום שהרמב"ם נראה שפירש את סוגייתנו כרש"י, ואילו השו"ע פסק כראב"ד שאסר טיול, ומשמע שמותר כל עוד לא מדובר בטיול, ולא רק לישא אשה וללמוד תורה אלא לכל המצוות. ואף שמהיתר סחורה והרווחה אין ראיה לכל מצוה, שהרי אפשר שצורכי האדם דוחים את האיסור יותר משאר מצוות, וכפי שראינו בדעת הרמב"ם. אולם אם היה איסור לצאת לצורך מצוות שונות, לא היתה הגמרא נוקטת את הקנס רק ביצא לטייל אלא גם ביצא למצוה קלה, ומכאן שמותר כל מה שאינו טיול.

ואמנם, מדברי השו"ע כאן אין הכרח גמור שהכריע כשיטת הראב"ד להקל ביציאה לחו"ל, שכן אין זה הדיון כאן, אלא על איסור גילוח למי ששב במועד ולא יכול היה לגלח. והרי דעת רש"י היא לחומרא, שאוסרים על כל הנוסע ממקום למקום שלא לצורך, והראב"ד סובר שאוסרים רק אם יצא לחו"ל ועבר על איסור, ולכן היקל השו"ע כמותו בקנס הגילוח שהוא מדברי חכמים (ראו שער הציון סק"ב). ועדיין, נראה מכך שראה מקום היתר לצאת לחו"ל לצורך שלא לטייל, וזו אכן משמעות דבריו לגבי טומאת כהן.³⁶

2. יציאה לראות פני חברו שבא מן הדרך

המגן-אברהם (סק"ז) הרחיב מאוד את היתרו של השו"ע לצאת לחו"ל לצורך מצוה :

אבל יצא להרויח או לראות פני חברו - שרי, דמקרי מצוה, עיין סוף סי' רמח.

והתבסס עליו המשנה-ברורה (סק"ד), וכן בערוך-השולחן (סעיף ה).

המג"א למד את חידושו מהלכות שבת (או"ח רמח, ד), שם נאמר שאסור להפליג שלושה ימים לפני השבת אלא לדבר מצוה, והרמ"א הביא שלדעת רבנו תם ההיתר כולל לא רק מצוות גמורות אלא גם מעשים חיוביים כראיית פני חברו (ראו להלן ביאור הדבר).

כמה מפוסקי זמננו הבינו שהמג"א מתיר לצאת לחו"ל אפילו לצורך ראיית פני חבר וכדומה, ורק לטיול ללא מטרה אסור.³⁷ אולם בפרשנות זו טמונה תמיהה גדולה, הרי בסי

35. כשיטה זו פירשו גם הר"י גיא (שערי שמחה חוה"מ עמ' כג), הרא"ש, הריטב"א המאירי, המכתם, שיטת ריב"ב (ז, א בדפי הר"י) הנמוקי יוסף (ז, ב בדה"ר) ועוד. בשער הציון (סק"ב) צוין כי פירוש הראב"ד מופיע כבר בספר האשכול לחותנו, הר"א אב"ד, אולם פירוש זה נמצא רק במהדורת נחל אשכול (ה' מו"ק ואבילות סי' מה), וכבר הוכח בראיות ברורות שנשתלו בה זיופים רבים, ואכמ"ל.

בתוספתא (מו"ק ב, ב) נאמר: "נראין דברי ר"י בזמן שלא נטל רשות, ודברי חכמים בזמן שנטל רשות". לכאורה לשון זו מתאימה לדעת הראב"ד, ש"רשות" היא אישור הלכתי לצאת, ולא לשיטת רש"י, ש"רשות" הוא רצון. אמנם בשו"ת בית-יוסף (דיני כתובות סי' יד, עמ' רכח בהוצאת שיח ישראל) כתב שאין לדמות מצוות יבום למצוות פריה ורביה, שכן מותר אפילו לכהן לצאת לחו"ל לישא אשה, ואסור אפילו לישראל לצאת לצורך ייבום, ואפשר שכתב זאת אגב אורחא לדעת התוספות והרמב"ם, שלא בא שם אלא לדון בדחיית חדר"ג לצורך פריה ורביה לצורך יבום, וצ"ע (ויש להעיר שהתוספות בע"ז נקטו לשון 'לא תוהו בראה' ולא פריה ורביה כהב"י, ונפק"מ האם היתר לישא אשה הוא גם אם כבר קיים פרו"ר).

37. הרב זלמן נחמיה גולדברג ('ארץ צלצל כנפים' עמ' 72), הרב מנשה קליין (שו"ת משנה-הלכות יא, תלא), הרב אשר וייס (מנחת-אשר במדבר, סי' עא, ו), הרב יצחק זילברשטיין (חשוקי-חמד גיטין עו, ב) והרב שמואל אליעזר שטרן (אורייתא יט) קיבלו את ההיתר. הרב נחום אליעזר רבינוביץ (שיח-נחום סי' צ) והרב שלמה דיכובסקי (לעיל הערה 1) קיבלוהו ואף הוסיפו עליו. הרב חיים קנייבסקי (אורייתא שם) ביאר את ההיתר לצאת לראיית חבר מדין צורך עצמו וכמו פרנסה, ולא כטעם המג"א והמשנ"ב, וכן בחוות בנימין ובמועדים

רמח כתב הב"י שאין הלכה כר"ת ובשו"ע לא הביא זאת כלל, וגם הרמ"א הביא כלימוד זכות בלבד שאין למחות במקילים, וכיצד בסי' תקלא פוסקים לכתחילה כר"ת?

ונראה לבאר את דברי המג"א, שגם כאן לא פסק כר"ת אלא בגדר לימוד זכות בלבד וכדרך הרמ"א שם. שהרי כאמור לעיל, הדיון כאן אינו באיסור היציאה מהארץ, אלא בשאלה האם קונסים את מי שיצא ואוסרים עליו לגלח במועד, ועל כך כתב המג"א שאין לקנוס את מי שיש לו סמך באחד מגדולי הראשונים, גם אם אין זו שורת ההלכה לכתחילה. אם כן, הבא לשאול האם מותר לצאת לחו"ל לראות פני חבר, התשובה היא שאסור, כשם שהבא לשאול האם יפליג לפני שבת לראיית פני חבר, מורים לו שאסור. אלא שכאשר אדם כבר יצא (באיסור) וכעת הוא חוזר ורוצה לגלח במועד, בדיעבד אין קונסים אותו ויכול הוא להתגלח, כשם שאין מוחים במי שהפליג לצורך כזה לפני שבת.³⁸

עוד יש לעיין מהי ראיית פני חבר שבה מדובר כאן ומה מצוה יש בה, שלכאורה הדבר קשה לאומרו, שכדי לפגוש חבר ולשמוח בכך ניתן להתיר הפלגה הכרוכה בחילול שבת ויציאה מארץ ישראל לחו"ל.³⁹ אלא שמה שסתמו הפוסקים כאן נראה שפירשו בהלכה אחרת (שו"ע או"ח טטו, א). והוא לשון הרמב"ם, עירובין ו, ו):

אין מערבין עירובי תחומין אלא לדבר מצוה, כגון שהיה רוצה לילך לבית האבל, או לבית המשתה של נישואין, או להקביל פני רבו או חברו שבא מן הדרך וכיוצא באלו.

וכתב המשנה ברורה (סק"ג): "או חברו - אפילו אינו חכם, דחשיב זה מצוה כיון שבא מן הדרך, ודעת האליה רבה דבחברו חכם מיירי".

ובשער הציון (סק"ט) כתב:

ומכל מקום דעת הרמב"ם מסתבר דלא מיירי בחכם דוקא, דלא נחית אלא משום דבא מן הדרך דמצוה לחברו לקבל פניו, והוא נכנס בכלל שאילת שלום וכבוד הבריות דמצוה הוא.

ומבואר שהתקשו מה מצוה היא לראות פני חברו, וביאר המשנ"ב שמכיוון שבא מן הדרך והוא נצרך לכך, יש בכך גמילות חסדים של ממש, מצוות לווייה והכנסת אורחים, שיש לחברו צורך מסוים בכך באותה עת. כך יש לבאר גם את ההיתר בענייננו, אך אין סברא להתיר הפלגה בערב שבת או יציאה לחו"ל כדי ללכת לבית חברו להיפגש ולשוחח שיחת מרעים, שזהו דבר רשות גמור.

וזמנים (לעיל הערה 30) תמהו על ההיתר מצד מצוה והתירו משום צורך. הרב אביגדר נבנצל (בהערותיו למשנ"ב סי' רמח) קיבלו, אך סייגו לישראל ולא לכהנים, וכן שבזמן הזה, שאפשר לתקשר בטלפון וכדו', יש לצמצמו למקרים מיוחדים. במנחת-יצחק (ג, כו) קיבל עקרונית את ההשוואה, אך למעשה לא היקל כי מהרשב"י (ג, רפח) שהתיר לכיבוד הורים משמע שלראיית פני חבר אסור. ובשבט-הלוי (ב, רט) ביאר את קולת ר"ת בהפלגה לפני שבת, שרק לרשות גמורה אסור, וראיית פני חבר "יצא מגדר רשות גמור אבל לגדר מצוה גמורה עדיין לא בא", אך באיסור יציאה לחו"ל שהוא איסור גמור, קשה לבאר כך. ועוד, לפי הבנה זו היה מותר לרבנן במסכת גיטין ללוות את חבריהם, ויצטרכו לומר שהיתה זו חומרא (כמהרי"ט [לעיל ג] ולא מטעמיה).

38. אמנם בלשון המשנ"ב דחוק לפרש כן, שרהיטת לשונו משמעה שאכן מותר לצאת לראיית פני חבר, ואולם לא בא לעסוק בכך כאן אלא בקנס איסור הגילוח, וכמבואר שלולא כן קשה ממקור הדין בסי' רמח, וצ"ע.

39. בחולין (צה, ב) מסופר שרבי יוחנן ביקש לצאת לבבל כדי לראות את פניו של שמואל, אלא שלכאורה זהו גדר של ללמוד תורה, שהרי ביקש ללכת מתוך התפעלותו מגדלותו בתורה.

ו. לימודי זכות

יש המבקשים לסמוך על דעות שלא ראו איסור ביציאה זמנית.⁴⁰ בשלטי-הגבורים (שבועות ח,א בדפי הרי"ף) דן האם יש מצוה לבן חו"ל לבוא לארץ ישראל לשעה ולשוב לביתו, וכתב: "דכי היכי דהיציאה על מנת לשוב אינה עבירה, כך ההליכה על מנת לשוב אינה מצוה, דעיקר ההליכה והיציאה תלוי בדירה". אפשר שלדעתו הסוגיות שהובאו לעיל הן כולן מידת חסידות, ושמה אין כוונתו שאין איסור כלל ביציאה זמנית אלא שהיא מותרת לכל צורך, ולכן אין ללמוד מכך שיש מצוה לבוא לארץ לשעה, וצ"ע. עוד יש הסומכים על דעת מהרי"ט, שאין איסור ביציאה זמנית, שכך כתב בחידושו (קידושין לא): "דאע"ג דאמרינן בשלהי כתובות אסור לצאת מארץ ישראל אפילו לבבל, זהו לדור, אבל לסחורה או לעסק שיש לו שם פשיטא דמותר". אלא שאדרבה, נראה שאינו מתיר ללא צורך כלל. ובהמשך כתב על החכמים שלא ליוו את חבריהם מעבר לגבול הארץ: "מחמירים היו על עצמן לצאת ללא דבר", ואין כוונתו ללא סיבה, שהרי היו מלווים את חבריהם שלמדו עמם תורה, אלא כוונתו שאין צורך דווקא לעצור מעבר לגבול למרות שאין בכך איסור, והם החמירו לעצור דווקא לפני הגבול. כך גם בחידושו לכתובות (קיא,א): "בדעתו לחזור... אפילו לדברי הרשות ולסחורה מותר", וגם מכך נראה שאין כוונתו ללא צורך, אלא שמתיר לכל צורך.⁴¹ ועוד, שכפי שראינו, עמודי ההלכה שעליהם אנו נשענים בכל הלכה, הרמב"ם והשולחן ערוך, פסקו את ההלכה בצורה ברורה שאסור לצאת שלא לצורך, ומדוע בהלכה זו שיש בה חיבת הארץ, נסמוך לכתחילה על דעת יחיד?

יש מי שכתבו שבזמנים קדומים יציאה לטיול או לסחורה היתה בעלת אופי של עזיבת הארץ לתקופה משמעותית, החזרה היתה כעבור שבועות או חודשים והחשש שהיציאה הזמנית תהפוך לקבועה היה ממשי, ואין לדמות לכך נסיעה למשך ימים ספורים ממש, כמעט כנסיעה בינעירונית, ובייחוד כאשר היוצא קונה מראש כרטיס טיסה 'הלוך-חזור'.⁴² אולם היתר זה דחוק מאוד, שהרי ראינו בסוגיות הגמרא מעשים שהזהירו מפני יציאה למקום קרוב אל מעבר לגבולות הארץ, עד כדי שהחכמים הקפידו להיפרד מחבריהם בדיוק בגבול הארץ ולא ליוו אותם מעבר לכך ולו למרחק קצר, ורב אסי התלבט האם לצאת לקראת אמו ללוותה בדרכה לארץ, ובפשטות הכוונה לאיסור מן הדין (כמבואר לעיל), ובין כה וכה, זוהי סברא שאין לה הכרח. ועוד, שתיקת התלמוד והפוסקים מורה להיפך, שהרי חילוק זה יכול אולי להתקבל ביחס לנסיעה למדינת הים, אך לארץ ישראל יש גבולות עם ארצות שכנות גם ביבשה, ולא שמענו מי שחילק בין שני סוגי יציאות זמניות.⁴³ וכן לאידך גיסא, מי שהקל לפרש את המעשים בגמרא כמידת חסידות, לא חילק לאסור יציאה למדינת הים, אלא השווה המידות.

40. ראו מאמרו של הרב חיים סבתו (לעיל הערה 1).

41. הרב אריאל בוקוולד ('אני ה' שוכן בתוכה', עמ' כו) פירש שכוונת המהרי"ט לבאר את גדר האיסור, שאינו תקנה גמורה, שאם כן לא היו מתירים בהרווחה, אלא יסוד האיסור הוא מידת חסידות, כעין מה שכתב הרשב"א (משמרת הבית א,א, דף ז ע"ב) בענין אחר: "חסידות שכל ישראל ראוין לאותו חסידות ומחוייבין בו", אבל הלכה למעשה גם למהרי"ט אסור. וראו דברי הרשב"א ורנר (משפטי שמואל תניינא, סוף סי' טו).

42. פניני הלכה (העם והארץ ג,ט).

43. גם לא הפוסקים שחיו לאחר הקמת הרכבת החיג'אזית והרכבת המנדטורית. בפניני הלכה (שם) כתב שאם אסור לצאת לשעה הרי שאסור לצאת אפילו למרחק מאה מטרים כדי לקנות משהו ולחזור, ולא מצאנו בחז"ל דיון המגדיר איסור זה ואת גבולות הארץ לדיון זה. אבל דבריו תמוהים, הרי מצאנו איסור על יציאה זמנית ולא מצאנו שום סיוג שביציאה זמנית-מאוד האיסור לא חל.

יש שהציעו להרחיב את היתר הרווחה, שהוא למותרות, גם להרווחה נפשית ותרבותית - כגון רצון לנוח, לצאת מהשגרה ולהתרענן, וכן לראות נופים ותרבויות או אומנות.⁴⁴ ראשית, היתר זה בנוי על הפירוש שהיתר סחורה מלמד בקל וחומר על היתר שאר המצוות, אולם כפי שראינו, היתר סחורה יסודו אחר. כך גם מניסוח הגמרא במו"ק להיתר הרווחה: "מדמי לי כלמזונות", יש ללמוד שהיתר הרווחה נובע מהדמיון והקשר שלו למזונות (וכפי שביארנו גם בדעת הרמב"ם), ולפיכך אין להרחיבו לדברים שאינם קשורים למזונות, כגון הרווחה תרבותית ונפשית. ועוד, אם כך, על מה נאמר האיסור לצאת לטיול? הרי בכל טיול יש תועלת נפשית או תרבותית כלשהי, שאם לא כן לא היו יוצאים אליו. האם הכוונה רק למי שיוצא לראות נופים שיש כמותם בארץ, או להשיג מרגוע שניתן להגיע אליו בטיול מקביל בארץ?!

יש הרוצים להרחיב את היתר הסחורה גם לצורכי טיול או צרכים קלים, שכשם שהתירו לסחור בחו"ל, וכמו שביארנו זוהי דרכו של עולם, כך בימינו נתיר לשוט בעולם כדרך הבריות.⁴⁵ ואולי יש בכך גם חיזוק יחסי הגומלין בין מדינת ישראל למדינות העולם, שתיירות יוצאת מביאה תיירות נכנסת. אך אין נראה שיש בכך כדי להתיר, שכן פרנסה היא צורך גם אם היא רק הרווחה, ואילו תיירות ונסיעות של רשות אינם נחשבים צורך בטבע העולם, אלא צורך סובייקטיבי שמשתנה בין הדורות והמגזרים.

יש הטוענים שאין פגיעה ביישוב ארץ ישראל ובכבודה בכך שנוסעים לטיול על מנת לשוב מיד, ובטל הטעם בטל הדין. אלא שאם אולי היה אפשר לדון בסברא זו על דרך היחיד, על דרך הרבים יש ויש בה חוסר כבוד ויקר לארץ חמדה. אלו פנים יש לאוסף הפרסומות לפני כל חג ותקופת חופש, על 'חבילות נופש אטרקטיביות' בכל קצווי תבל, והמוני בית ישראל צובאים על דלתות היציאה כדי לחוג את חג החירות בארצות ניכר? האם אין כבודה של הארץ שישראל יעבדו בה וגם ינוחו בה ויבלו בה כפי צורכם?

יש שצירפו צד להקל כאשר אל הטיול מתווסף צד מצוה, כגון שהמטייל רואה את פלאי הבורא,⁴⁶ או שהוא פוגש אנשים ומחזקם באמונת ה'.⁴⁷ וברור שטיעונים אלה אינם עומדים בפני עצמם, שאם כן האיסור לא יחול לעולם.

יש שכתבו להקל משום שאם ננעול דלת מלצאת, רבים ימנעו מלעלות.⁴⁸ אולם טעם כזה אינו מתיר לבטל איסור אלא רק לא למחות במי שיוצא.⁴⁹

ככלל, יש להעמיד את לימודי הזכות בשני מבחנים, על פי מה שראינו לעיל:

א. מי שיצא לצרכים כאלה ושב לארץ ישראל בסמוך לרגל ולא יכול היה לגלח, האם יתירו לו לגלח ולספר את שעריו בחול המועד?⁵⁰ שהרי מצינו מי שלא קנסו אותו, למרות שלא נהג בהיתר פשוט, מפני שהיה לו על מי לסמוך. ואם כן, אם אין מתירים לו לגלח,

44. הרב אהרן ליכטנשטיין, דף קשר (ישיבת הר עציון) גיליון 874; הרב שלמה דיכובסקי, לעיל, וראו מאמרו של הרב ישראל רוזן שם; הרב אליעזר שנקולבסקי, מספרא לסייפא 47, עמ' 76. וע"ע בדברי הרב אייל רוניקוביץ, קונטרסי לימוד - מלוכה ושלטון, עמ' 412.

45. ראו לעיל הערה 37.

46. שבט-הלוי (ה,קעג), בדיון על נסיעה לאופירה ואילת.

47. פניני-הלכה שם.

48. תשובות והנהגות ג,סא.

49. ראו אגרות משה חו"מ ב,עג אות י.

50. ואמנם בדרך כלל היתר גילוח אינו מצוי כיום, שכמעט בכל מצב ובכל מקום ניתן לגלח, אולם ישנם מצבי אונס ששייך ההיתר, ויש מקום להעמיד את ההיתרים במבחן זה.

בוודאי שזהו איסור גמור.

ב. כל היתר המבוסס על הרחבת הגדרת דבר מצוה, יש להתיר לכהן להיטמא בטומאה מדבריהם. האם כדי לראות פני חברו יותר הדבר? האם כדי לטייל או לראות פלאי הבריאה ילך כהן על גבי ארונות?

אמנם היתרים המבוססים על צורך כסחורה, אינם צריכים לעמוד במבחן השני, שכן טומאת בית הפרס לא הותרה לכהן לצורך סחורה אלא לצורך הצלה מיד הגויים.

ז. סיכום ומסקנות

1. יציאה קבועה מותרת רק מפני רעב כללי ועליית מחירי מוצרי היסוד ב-100%, או אבדן יכולת הפרנסה של האדם. ואף במקרים אלו אין זו מידת חסידות, ואם יכול היה להימנע מכך ולא נמנע - עונשו גדול.
2. יציאה זמנית שלא לצורך, אסורה מן הדין.
3. יציאה זמנית לצורך מצוה, לדעת הרמב"ם מותרת רק למצוות לימוד תורה ונשיאת אשה (כנראה גם אם לא ברור לו שימצא אשה). ולדעת הראב"ד וכך פסק השולחן ערוך, מותר לצאת לכל מצוה שיש צורך לקיימה בחו"ל.
4. לצורך פרנסה כעשיית סחורה מותר, הן לרמב"ם והן לשו"ע, אף להרווחה, ובוודאי כדי למנוע נזק והפסד ממון.
5. לצורך טיול אסור מן הדין, הן לרמב"ם והן לשו"ע.
6. למצוה קלה כיציאה לקראת חברו שבא מן הדרך, לדעת הרמב"ם אסור, והשו"ע לא היקל בדבר. אחרוני אשכנז התירו לו לגלח בחול המועד, מפני שיש מקום לדון להתיר זאת על פי דעת ר"ת, ולכן בדיעבד אין קונסים אותו.
8. לכל צורך שלא מתירים גילוח בחול המועד או כניסת כהן לבית הפרס, אין להתיר לכהן או לישראל לצאת לחו"ל, אלא אם הדבר נכלל בגדרי פרנסה והרווחה ממונית.
9. אם אמנם יש מקום ללמד זכות על היוצאים לחו"ל, אולם דומה שהבא להימלך מהי הדרך הרצויה לכתחילה, אל לו להיכנס בפרצה דחוקה.⁵¹

51. [הערת עורך (ז.ו.): המעיין במקורות הרבים שהובאו בהערות למאמר יווכח שפוסקים חשובים ורבים אינם סוברים כדעת המחברים המצמצמים מאוד את היתר היציאה לחו"ל בימינו, אלא לדעתם כאשר נוסעים לטיול קצר עם כרטיס הלוך-חזור יש מקום להרחבת היתר היציאה לכל צורך או לפחות לצורך מצווה, ובכלל צורך מצווה כלולים גם בריאות הגוף והנפש ושלום בית וחיוק הקשרים המשפחתיים, וראיה והתפעלות מנפלאות הבריאה ועוד. והמעין בדברי הפוסקים הללו נוכח לדעת, שהם לא רואים זאת כלימוד זכות אלא כהיתר הלכתי פשוט. ולמשל הרב דוכובסקי מסיק שכמו שיציאה לצורכי רפואה מותרת כך מותרת גם יציאה לנופש המושגת ע"י שינוי אויר ושינוי אוירה. ואם "הרווחת נכסים" הותרה יש להתיר לא פחות מכך גם "הרווחת הגוף והנפש" שאינן חשובות פחות מהרווחת נכסים, ומציאות החיים האינטנסיבית והמתוחה בארץ ישראל מביאה לכך שרבים זקוקים לאוורור פיזי ומרגוע נפשי אותו הם משיגים בטיול בחו"ל, ופוסקים רבים לא רואים בכך כל איסור.

תשובת המחברים : אכן, במאמר הובאו גם הדעות המקילות ודנו בדבריהם על פי מסקנת הסוגיות ופסיקת הרמב"ם והשו"ע. אמנם מרגוע נפשי במצב מסוים של אדם פרטי יכול להיחשב כרפואה וכהרווחה, אולם לא ניתן לקבל הוראה גורפת שאיסור יציאה לחו"ל, שנהג בתקופות שהחיים בארץ היו קשים ומסוכנים, בטל דווקא היום כשאיכות החיים בארץ עלתה פלאים בחסדי ה'. ודאי שלא יתכן לקבוע שמציאות החיים בארץ היא כביכול מצב חולי כללי חלילה, וכאילו רק בניכר יכול אדם מישראל להבריא ולנוח (ואם השיקול הוא עלות הנופש, הרי מדובר בחסכון כספי ותו לא, ואין בכך כדי להתיר). אל לנו, כי "טובה הארץ מאוד מאוד".